

Toğrul HƏSƏNOV*Azərbaycan Respublikası DİN-in**Polis Akademiyasının II kurs magistr dinləyicisi,**Yevlax RPŞ İctimai Təhlükəsizlik Bölməsinin**polis sahə rəisi, polis baş leytenantı**e-mail: togrulhesenovazgmail.com*DOI: <https://doi.org/10.62130/XFKF3467>

AZADLIQDAN MƏHRUM ETMƏK, YOXSA İSLAH ETMƏK?

XÜLASƏ

Fikrimcə, cəzanın məqsədi insanları cəmiyyətdən təcrid etmək deyil, onları hər hansı digər yolla islah etməkdir. Məqalədə cinayət törətmiş şəxsləri islah etməyin yolları ilə bağlı araşdırmalara toxunulmuş və onları cəmiyyətdən təcrid etmədən cəzanın məqsədinə nail olunması ilə əlaqədar təkliflər verilmişdir. Bir çox hallarda cəmiyyətdən təcrid edilərək azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər islah olunmur, əksinə daha da kriminallaşır, korlanmış psixologiya ilə cəmiyyətə geri qayıdırlar. Buna görə də cəzaların tətbiqi zamanı əsas fikir şəxslərin islah edilməsinə yönəlməlidir və bununla bağlı alternativ tədbirlərə daha çox yer verilməlidir.

Açar sözlər: azadlıqdan məhrum etmə, cəza, kurs, ictimai sanksiya, peşə təhsili, məhkum

Dünyanın hər bir ölkəsində cəzaçəkmə müəssisələri mövcuddur. Beləliklə, dövlətin hakimiyyət orqanları cəzaçəkmə müəssisələrinə alternativ axtarmaya bilirlər. Lakin azadlıqdan məhrum etmə cəza növünün tətbiqi islah tədbiri olaraq cəza təyin etmənin normal qaydası kimi düşünülməməlidir. Həbs minilliklər boyu cinayətlə mübarizənin alternativ yollarından istifadə edən yerli mədəni ənənələrə yad hesab edilmişdir. Həmçinin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə yüngül hesab olunan cinayətlərdə təqsirli bilinən və cəmiyyətin həssas qrupuna aid olan şəxslərin (YYÇ-lər, qadınlar, yaşlı şəxslər və s.) reabilitasiyası və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya olunmaları mövzusunda azadlıqdan məhrum etmə cəza növünün tətbiqinin əks-təsiri müşahidə edilmişdir.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin islah olunması sahəsində səmərəlilik məsələsi bu cəza növünün əldə etməyə çalışdığı məqsədlərin çoxluğu ilə daha da mürəkkəbləşir. Əgər əsas məqsəd cinayət törədənləri təkrar cinayət törətməkdən çəkindirməkdirsə, azadlıqdan məhrum etmə cəzasının digər alternativ cəzalardan daha effektiv olduğunu göstərən

heç bir sübut yoxdur. Əksinə, müxtəlif cəza növlərinin tətbiqinin cinayətkarlığa təsirini müqayisə edən araşdırmalar göstərir ki, barələrində azadlıqdan məhrum etmə cəza növü tətbiq edilmiş cinayət törədənlər azadlığa çıxdıqdan sonra normal həyata uyğunlaşmaqda çətinlik çəkirlər və onlarda yenidən cinayət törətmək istəyi olur. Cinayət törətmiş şəxslərin cinayət törətməsinin qarşısını almaq üçün azadlıqdan məhrum etmə cəza növündən istifadə yalnız o mənada xeyirlidir ki, onlar cəza çəkdikləri müddətdə cəmiyyətdən təcrid olunduqları üçün təkrar cinayət törətmirlər. Bununla belə, məhkumların əksəriyyəti cəza çəkdikdən sonra cəmiyyətə geri qayıdırlar. Amma qanuna tabe olaraq cəmiyyətdə yaşamağa imkan verəcək bacarıqları, düşüncə təzləri artıq korlanmış vəziyyətdə olur. Cinayətkarların cəzalarını çəkdikləri müddətdə onlar uzun müddət cinayət törətməkdən uzaq qalsalar da, lakin azadlığa çıxdıqdan sonra, barələrində azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza tətbiq edilmiş şəxslərdən daha çox cinayət törətməyə meyil göstərirlər. Başqa sözlə, təkrar cinayətin qarşısını almaq üçün azadlıqdan məhrum etmə cəzasına müraciət

etmək uzunmüddətli perspektivdə effektiv strategiya deyil. Cəzaçəkmə müəssisələrinin əhalisinin sayını azaltmaq vasitəsi kimi azadlıqdan məhrum etməyə alternativlərdən istifadəni inkişaf etdirmək istəyən hakimiyyət orqanlarının qarşısında duran vəzifələrdən biri alternativlərin konseptual olaraq genişləndirilməsini təmin etməkdir. Alternativ cəzalar ədalətli cinayət mühakimə icraatının bütün səviyyə və mərhələlərinin zəruri hissəsidir.

Bununla bağlı bir nümunəyə baxaq: 2002-ci ildə hərtərəfli islahat təşəbbüsünə qədər Tayland cəza növü kimi azadlıqdan məhrum etmədən çox istifadə edirdi. 2002-ci ilin may ayında Tayland CÇM-lərdə təxminən 260.000 məhkum saxlanılırdı ki, bu da ümumi tutumdan iki dəfə çox idi. Onların üçdə ikisi narkotiklə əlaqəli cinayətlərə görə məhkum edilmişdi və bu məhkumların əksəriyyəti də narkotik aludəçisi idi. Statistikalara görə ki, narkotiklərlə bağlı cinayətlərdə təqsirli bilinənlərin 13 faizi bir ildən az, 46 faizi isə bir ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum edilib. İctimaiyyətin sıx iştirakı ilə şərti məhkum etmə proqramlarının həyata keçirilməsi, sınaq və əsaslı müalicə proqramlarının innovativ və artan istifadəsi ilə CÇM-in əhalisi kəskin şəkildə azalıb. 2005-ci ilin avqust ayına olan məlumata görə, CÇM-də təqribən 160.000 məhkum var idi və məhkumların sayı azalmağa davam edirdi [2].

Son dövrlər cəza siyasəti sahəsində dünyada müşahidə edilən tendensiyalardan biri azadlıqdan məhrum etməyə alternativ cəza tədbirlərinin istifadəsinin genişlənməsidir. İnkişaf etmiş ölkələrlə yanaşı, inkişaf etməkdə olan bir çox dövlətlərdə də artıq azadlıqdan məhrum etməyə alternativ cəza tədbirlərindən geniş istifadə edilməkdədir. Bu cür tendensiyanın geniş yayılmasının səbəbi odur ki, XX əsrin ortalarından etibarən aparılan kriminoloji araşdırmalar aşkar etdi ki, azadlıqdan məhrum etmə cəza tədbirindən istifadənin bir sıra ciddi fərdi, sosial və iqtisadi fəsadları var. Çoxsaylı tədqiqatların nəticəsinə görə müəyyən kateqoriya cinayət törətmiş şəxslərin (məsələn, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törədənlər) cəzaçəkmə müəssisəsinə, yaxud saxlama məntəqəsinə salınması həm onun şəxsi, həm də dövlət üçün heç bir ciddi fayda vermir. Cəzaçəkmə müəssisəsinin kriminogen mühiti nəinki reabilitasiya

imkanlarını məhdudlaşdırır, həm də bu vəziyyət müəyyən kateqoriya insanları daha da korlayaraq onların cəmiyyətə reintegrasiyasına maneçilik törədir. Məsələn, ehtiyatsızlıqdan cinayət törədən şəxsin azadlıqdan məhrum edilərək cəzaçəkmə müəssisəsinin kriminogen mühitinə düşməsi nəinki onun islahatına kömək edir, əksinə, onun daha da korlanmasına gətirib çıxarır. Məhkumluq damğası isə onun sonrakı həyatında ömürlük ləkə kimi qalaraq, onun cəmiyyətə inteqrasiya olmasına - iş tapmasına, ailə qurmasına və s. maneə törədir. Buna görə də son dövrlər böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlər, eləcə də inzibati qanun pozuntularını törədənlərin bu üsulla cəzalandırılmasından imtina edilməkdədir [1].

Bu barədə beynəlxalq səviyyədə də müəyyən sənədlər qəbul edilmişdir. Məhz bu beynəlxalq aktlardan bir qismi "Cəzaçəkmə müəssisələrində sıxlığın qarşısının alınmasına dair Avropa Şurasının sənədlər toplusunda" öz əksini tapmışdır. İctimai sanksiyalar və tədbirlər haqqında Avropa Qaydalarına dair Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə R(92)16 sayılı tövsiyəsində alternativ cəza tədbirləri barədə aşağıdakı qaydada məlumat verilir: "İctimai sanksiyaların tətbiqi zamanı fərdi yanaşma daim nəzərə alınmalı, yəni hüquq pozuntusu ilə cəza tədbiri habelə hüquqpozanın **şəxsiyyəti və bacarıqları** ilə uyğunluğa riayət olunmalıdır. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, bu qaydalar çərçivəsində tətbiq edilən ictimai sanksiyalar və tədbirlər həm hüquqpozan, həm də cəmiyyət üçün əhəmiyyətlidir. Belə ki, hüquqpozan bu zaman seçim etmək imkanına malik olur və cəmiyyət qarşısındakı vəzifələrini yerinə yetirməyə davam edir. Cinayət cəzalarının təcrid etmə olmadan icra edilməsi təcrid etmə prosesi ilə müqayisədə uzunmüddətli perspektivdə cəmiyyətin daha yaxşı mühafizəsinə, o cümlədən, zərərçəkən şəxsin və ya şəxslərin maraqlarının daha yaxşı qorunmasına imkan yarada bilər" [5].

Qeyd olunan sənəddə diqqətçəkən məqamlardan biri təyin edilən cəzanın cinayət törətmiş şəxsin "bacarıqları"-na uyğun olması məsələsidir. Düşünürəm ki, çox vacib məsələdir. Çünki hər bir şəxs həyatda yaşamaq üçün hər hansı bir iş, fəaliyyətlə məşğul olur. Heç bir şəxs cinayətkar olaraq doğulmur, sonradan özü üçün doğru hesab

etdiyi müxtəlif səbəblərdən cinayət törətməyə qərar verir. Beləliklə, cinayət törətdikdən sonra dövlət həmin şəxsi mühakimə edərək ona cəza verir. Cəza təyin edilərkən şəxsin bacarıqları, psixoloji və fiziki xüsusiyyətləri, həmçinin şəxsin sosial və ailə vəziyyəti nəzərə alınmalıdır. Bu həm hüququn, həm də ədalətin təmin edilməsinə kömək edir, çünki şəxs barəsində tətbiq edilən cəzanın onun bacarıqlarına uyğun olması həm təhsil və reabilitasiya məqsədini güdür, həm də cəmiyyətdəki fərqli təbəqələrin ehtiyaclarını nəzərə alır. Bacarıqların nəzərə alınması şəxsin cəza müddətində daha faydalı və konstruktiv fəaliyyətlərlə məşğul olmasına şərait yaradır, cəmiyyətə reintegrasiyası üçün daha yaxşı imkanlar təmin edir. Həmçinin burada bacarıqların nəzərə alınması düşünürəm ki, bəzi növ cinayətdən zərərçəkmiş şəxslərə vurulmuş ziyanının ödənilməsinə də şərait yarada bilər. Bundan əlavə, məhkum edilmiş şəxsə münasibətdə isə cəza çəkdiyi müddətdə intellektual bacarıqlarını artırma, cəza müddətində təhsil ala və ya digər faydalı fəaliyyətlərlə məşğul ola bilər. Buna görə də cəza təyini zamanı şəxsin fərdi xüsusiyyətləri, bacarıqları və potensialı önəmlidir, çünki bu onun cəzadan sonra sosial həyata qayıtmağını asanlaşdıracaq və cəzanın effektivliyini artıracaq.

Burada qeyd olunan ictimai sanksiya dedikdə, həmin sənədin **“terminlərin izahı”** hissəsində hüquqpozanın cəmiyyətdə qalmasını nəzərdə tutan müəyyən şərtlərin və öhdəliklərin təyin olunması vasitəsilə onun azadlığına müəyyən məhdudiyət qoyulmasını özündə ehtiva edən və bu məqsəd üçün qanunla müəyyən edilmiş orqanlar tərəfindən icra edilən sanksiyaları və tədbirləri bildirir. R99(22)0 tövsiyəyə əlavədə bir sıra prinsiplər nəzərdə tutulmuşdur. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Penitensiar müəssisələrin böyüdülməsi müstəsna hal olmalıdır. Çünki bu ümumilikdə həbsxanaların dolması probleminin uzunmüddətli həlli yolu sayıla bilməz.

- Nisbi ağırlıq dərəcəsinə görə sıralanan bir sıra ictimai sanksiyalar və tədbirlər kompleksi nəzərdə tutmaq və prokurorları və hakimləri onlardan mümkün qədər geniş istifadəyə dəvət etmək lazımdır.

- Həbsxanaların dolması və həbsdə saxlanılan şəxslərin sayının artmasına qarşı ardıcıl strategiya həyata keçirmək üçün buna səbəb olan əsas amillər ətraflı şəkildə təhlil edilməli və bu zaman xüsusən uzun müddətli həbs cəzasına gətirib çıxaran hüquq pozuntularının növləri, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin prioritetləri, cəmiyyətdəki reaksiyalar və narahatlıqlar və mövcud cəza təyinetmə praktikasını kimi məsələlər tədqiq edilməlidir [5].

Fransa Respublikasının cinayət qanunvericiliyində bir sıra alternativ cəza tədbirləri nəzərdə tutulmuşdur. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı cəza növlərindən əlavə icrası məcburi olan müxtəlif kursların təşkil olunması göstərilmişdir. Bir cinayətin azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılması halında, məhkəmə bu cəza növünün əvəzinə və ya eyni vaxtda, cinayət törətmiş şəxsin bir aydan çox olmayan müddətdə məzmunu və formasını müəyyənləşdirdiyi bir kursu bitirməsini nəzərdə tuta bilər. Bu halda, törədilən cinayətin mahiyyəti və törədildiyi şərait diqqətlə araşdırılmaqla nəzərdə tutulmuş kurs konkretləşdirilir. Kurs müddətində cinayət törətmiş şəxsin davranışı və ya sosial vəziyyəti, sağlamlıq imkanları və digər hallar əgər şəxsin qeyd olunan kursu keçməsinə istisna etmərsə qərar 6 ay müddətində icra olunmalıdır.

Məhkəmənin verə biləcəyi qərarlar bunlardır:

- İnsan hüquqlarını və vətəndaşın vəzifələrini öyrətməyi nəzərdə tutan vətəndaşlıq kursu;
- Yol təhlükəsizliyi ilə bağlı maarifləndirmə kursu;
- Narkotiklərdən istifadənin təhlükələri haqqında maarifləndirmə kursu;
- Məişət zorakılığının və cinsi zorakılığın qarşısının alınması və onunla mübarizə üçün məsuliyyət kursu;
- Valideyn məsuliyyəti kursu;
- İnsanlara cinsinə görə ayrı-seçkiliklə mübarizə, kişilər və qadınlar arasında bərabərlik haqqında maarifləndirmə kursu;
- Heyvanların istismarının qarşısının alınması və onunla mübarizə üçün maarifləndirmə kursu;
- Rəqəmsal məkanda insanlara hörmət etmək və onlayn cinayətlərin, o cümlədən kibertəcavüzün qarşısının alınması üzrə maarifləndirmə kursu [4].

Cinayətkarlığın statistikasına baxdıqda düşünürəm ki, “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamından əvvəl və sonrakı dövrlərdə olan rəqəmlərin müqayisəli tədqiqi daha düzgün, real məlumatların əldə edilməsinə kömək edir. Azərbaycanda məhkəmələr tərəfindən təyin edilən cəzaların dinamikasına nəzər yetirsək, azadlıqdan məhrum etmənin ən geniş tətbiq edilən cəza növü olduğunu görə bilərik. Müəyyən dərəcədə bu tendensiyanın nəticəsidir ki, ölkəmizdə hər 100,000 nəfərə düşən məhkum sayı elə də qənaətbəxş səviyyədə deyildir. Azərbaycanda CÇM-də cəza çəkən məhkumların sayı 2016-cı il üçün hər 100.000 nəfərə 239 nəfər olmuşdur ki, bu da ümumi saxlama yerlərinin 94,4%-nin dolması deməkdir. Müqayisə üçün deyək ki, hər 100.000 nəfərə düşən məhkum sayı Norveçdə 73, Belçikada 94, Latviyada 218, ABŞ-da 655, Türkiyədə 287 və Rusiyada 413 nəfər təşkil edir. Verilən cəzaların statistikasına baxsaq görürük ki, 2016-cı ildə məhkum olunan 13758 şəxsin 7908 nəfəri (50%-dən çox) azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılmışdır. Tətbiq edilmiş alternativ cəza tədbirləri arasında isə bölgü bu cür olmuşdur: islah işlərinə cəlb olunanlar (1836 nəfər), şərti məhkum olunanlar (1141 nəfər) və cərimə edilənlər (2606 nəfər). Nəzərə alsaq ki, 2016-cı ildə qeyd alınan cinayətlərin yalnız 14%-i ağır və xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olmuşdur, bu, azadlıqdan məhrum etmə cəza tədbirinin disproporsional dərəcədə, bir çox hallarda lüzumsuz yerə tətbiq edildiyinə dəlalət edir. Müqayisə üçün deyək ki, İngiltərə və Uelsdə hakimlər tərəfindən təyin edilən cəzaların yalnız 7%-də azadlıqdan məhrum etmə cəzasından istifadə edilmişdir. Kanadada bu göstərici 37% olmuşdur. 2015-ci ildə İsveçdə isə 107.000 məhkəmə hökmü arasında yalnız 8580 nəfər azadlıqdan məhrum edilmişdir ki, bunların da təxminən 60%-i narkotik vasitələrinin qanunsuz dövriyyəsi və mülkiyyət cinayətləri ilə bağlı olmuşdur. 10.100 nəfər ictimai iş və şərti məhkum etmə, 1830 nəfər barəsində isə azadlığın məhdudlaşdırıl-

ması cəza növü tətbiq edilmişdir [3].

Yuxarıda adı çəkilən Sərəncamdan sonrakı dövrdə cinayətlərin statistikasına baxdıqda görmək mümkündür ki, 2023-cü ildə məhkum olunanların sayı 16197 nəfər olmuşdur. Məhkum olunanlara tətbiq edilən cəzalar içərisində azadlıqdan məhrum etmə (9439) və azadlığın məhdudlaşdırılması (4422) kimi cəza növləri xüsusi çəkisi ilə fərqlənir. Bu statistikada “azadlıqdan məhrum etmə”-nin sayının 1-ci sırada olması sevindirici hal olmasa da, azadlıqdan məhrum etməyə alternativ cəza tədbiri kimi Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan “azadlığın məhdudlaşdırılması” cəza növünün qısa müddətdə tətbiqinin genişlənməsi müsbət tendensiyadır. Bununla belə ötən illərin müqayisəli tədqiqi deməyə əsas verir ki, “cərimə” cəza növünün tətbiqində azalma müşahidə olunur [3]. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2017-ci il 10 fevral tarixində imzaladığı Sərəncamdan sonra bu cəza növünün tətbiqinin genişlənmək əvəzinə, azaldığını görürük. Əlavə olaraq qeyd edilməli məqamlardan biri də cinayət törətmiş şəxslərin tərkibindəki fərqliliklərdir. Yəni ki, statistikaya baxsaq görürük ki, cinayət törətmiş şəxslərin tərkibində **əmək qabiliyyətli yaşda olub, işləməyən və oxumayanlar** əhalinin hər 100.000 nəfərinə 55 nəfər düşür. Lakin əvvəllər məhkum olunanlar tərəfindən cinayət törədilməsi isə 100.000 nəfərinə 23.5 nəfər düşür. Bu isə o deməkdir ki, ali təhsilli və işləyən şəxslər digərlərinə nisbətən daha az cinayət törədir. Əslində bu iki hal bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir. Çünki insanın ali təhsili olduqda onun işləmək potensialı daha çox olur. Düşünürəm ki, şərt ali təhsil yox, hər hansı sahədə peşə təhsili və ya müəyyən kursların təşkil olunmasını cəza tədbiri kimi Cinayət Məcəlləsinə daxil etmək cəzanın effektivliyini artırma bilər. Cəza tədbiri kimi **müxtəlif kursların tətbiqi** cinayətkarların bərpaedici yanaşmalarla reintegrasiyasına, sosial bacarıqlarının inkişafına və gələcəkdə cinayət işlətmələrinin qarşısının alınmasına böyük təsir göstərir. Ənənəvi həbs cəzaları bəzən məhkumları yalnız cəmiyyətə təcrid edərək, onların cinayətkar davranışlarını dəyişdirmədən yalnız cəzalandırmağa yönəlir. Lakin **kursların tətbiqi** cəza tədbirlərinin daha müsbət və effektiv olmasına imkan verir, çünki bu yanaşma məhkumları təkcə

təcrid etmir, həm də onların şəxsi inkişaflarını dəstəkləyir və onları cəmiyyətə uyğunlaşdırır.

Aşağıda müxtəlif kursların tətbiqinin əhəmiyyətini və onların cəza sistemindəki rolu barədə məlumat verilir:

Cinayətkar davranışların dəyişdirilməsi.

Cəza tədbiri kimi müxtəlif kurslar, məhkumların cinayətkar davranışlarının dəyişdirilməsinə kömək edir.

• Koqnitiv Davranış Terapiyası (KDT)

Kursları: Bu kurslar məhkumların zərərli və cinayətkar düşüncələrini tanıyıb dəyişdirməyə yönəlir. KDT məhkumlara öz davranışlarının və düşüncələrinin nəticələrini anlamağa kömək edir, bu da onların gələcəkdə daha məsuliyyətli və qanuna tabe olmalarına şərait yaradır;

• Şiddətə qarşı proqramlar: Şiddət tətbiq edən və ya aqressiv davranışları olan məhkumlar üçün xüsusi kurslar təşkil edilir. Bu kurslar onların şiddətə meyilli düşüncə və davranışlarını dəyişdirmək və konfliktləri sülh yolu ilə həll etmələrini öyrətmək məqsədini güdür.

Sosial bacarıqların inkişafı.

Bir çox məhkum həbsxanada cəmiyyətlə əlaqələrini itirir və sosial bacarıqlarını itirir. Müxtəlif kurslar məhkumlara bu bacarıqları yenidən qazanmağa və həyatlarında uğurlu dəyişikliklər etməyə kömək edir.

• Kommunikasiya bacarıqları: Məhkumlar üçün kommunikasiya bacarıqları kursları təşkil edilə bilər. Bu kurslar onlara sosial münasibətləri düzgün qurmaq, problemlə vəziyyətləri idarə etmək və sağlam əlaqələr yaratmaq üçün lazımı bacarıqları öyrədir;

• Emosional intellekt və özünə nəzarət: Emosional intellekt insanların öz emosiyalarını anlamaq və idarə etmək bacarığıdır. Bu kurslar məhkumların öz hisslərini düzgün şəkildə idarə etmələrini və müsbət sosial davranışlar sərgilmələrini təmin edir.

Peşəkar bacarıqların təkmilləşdirilməsi.

Həbsxanada və ya cəza müddəti ərzində peşə təhsili kurslarının tətbiqi, məhkumların iş bazarına uyğun bacarıqlar əldə etmələrini təmin edir. Bu, onların azadlığa çıxarkən müstəqil həyat qurmalarına kömək edir və cinayət törətmə ehtimalarını azaldır.

• Peşə təhsili kursları: Məhkumlara müxtəlif sahələrdə peşə təhsili verilir, məsələn, **tikinti, elektrik mütəxəssisi, kompüter proqramlaşdırma, avtomobil təmiri** və s. Bu kurslar onların azadlığa çıxdıqda iş tapmalarını asanlaşdırır və iqtisadi baxımdan müstəqil olmalarını təmin edir;

• İş axtarışı kursları: Həbsxanada iştirakçılara iş axtarışı bacarıqları öyrədilir, CV yazma, iş müsahibələrinə hazırlıq və iş bazarında daha effektiv olmaq üçün müxtəlif strategiyalar barədə təlimlər verilir.

• Dini təlimlər: Bəzi həbsxanalarda məhkumlara dini təlimlər verilərək onların mənəvi inkişafı dəstəklənir. Bu, cinayətkar davranışları tərk etmək və cəmiyyətdə müsbət dəyişikliklər etmək üçün təsirli bir yol ola bilər.

• Zərərçəkmişlərlə görüşlər və dialoq: Bərpaedici ədalət kursları məhkumların cinayətə məruz qalan şəxslərlə üz-üzə gəlməsi və baş verən hadisənin təsirini daha dərinəndən anlamağa imkan yaradır. Bu, cinayətkarın məsuliyyətini qəbul etməsinə və gələcəkdə təkrarlamamağa yardım edir.

Kursların tətbiqinin əhəmiyyəti.

1. Cinayətlərin təkrarlanmasının qarşısının alınması: Cəza tədbiri kimi müxtəlif kurslar, məhkumların cinayətkar davranışlarını dəyişdirmələrinə və gələcəkdə yenidən cinayət törətmələrinin qarşısını almağa kömək edir.

2. Cəmiyyətə reintegrasiya: Bu kurslar məhkumların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirir, peşə təhsili ilə onları iş bazarına hazırlayır və azadlığa çıxdıqdan sonra cəmiyyətdə müsbət fərdlər olaraq yaşamağa dəstək verir.

3. Məhsuldar təlimlər: Kurslar həmçinin məhkumlara həyati bacarıqları (iş tapmaq, özünü idarə etmək, münafişələri həll etmək və s.) öyrədir, bu da onların həyatlarını daha müstəqil və uğurlu etməyə kömək edir.

4. Məhkəmələrin yükünü azaldır: Məhkumlar təhsil və sosial bacarıqlar əldə etdikcə, onların cəmiyyətə reintegrasiya olma ehtimalı artır, bu da cəza müəssisələrinin və həbsxanaların yükünü azaldır.

Nəticədə, **müxtəlif kursların tətbiqi**, cəza sisteminin yalnız cəzalandırıcı yanaşmasını dəyişdirərək, bərpaedici və reintegrasiyaedici bir yanaşma ilə cinayətkarların cəmiyyətə reintegrasiyasını asanlaşdırır və cəmiyyətin ümumi rifahına töhfə verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Ağır bilərziklər” məqalə. Əfqan Vəliyev
2. Diversion Programs for Drug Addicts, Restorative Justice and New Community-based Treatment Measures in Thailand
3. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları.
4. Fransa Respublikası Cınayət Məcəlləsi
5. Avropa Şurası Sənədlər Toplusu.

Тогрул ГАСАНОВ**ЛИШИТЬ СВОБОДЫ ИЛИ ИСПРАВИТЬ?****РЕЗЮМЕ**

На мой взгляд, цель наказания – не изолировать людей от общества, а каким-то иным образом их исправить. В статье затронуты исследования путей исправления правонарушителей и даны предложения о том, как достичь цели наказания, не изолируя их от общества. Во многих случаях люди, изолированные от общества и лишённые свободы, не исправляются, а, наоборот, становятся более преступными и возвращаются в общество с повреждённой психологией. Поэтому при применении наказаний основная идея должна быть сосредоточена на исправлении личности, и больше места должно быть уделено альтернативным мерам в этом отношении.

Ключевые слова: лишение свободы, наказание, курс, общественная санкция, профессиональная подготовка, осужден

Togrul HASANOV**DEPRIVING FREEDOM OR REFORMING?****SUMMARY**

In my opinion, the purpose of punishment is not to isolate people from society, but to reform them in some other way. The article touched on the research on ways to reform the offenders and made suggestions on how to achieve the goal of punishment without isolating them from society. In many cases, people who have been isolated from society and deprived of their freedom are not reformed, on the contrary, they become more criminal and return to society with a damaged psychology. Therefore, during the application of punishments, the main idea should be focused on the reformation of individuals, and more space should be given to alternative measures in this regard.

Key words: deprivation of liberty, punishment, course, public sanction, vocational training, convict